

O'ZBEK QISSANAVISLIGIDA URUSH MAVZUSI TALQINI

Ergashov Bekzod Jahongir o'g'li

Sirdaryo viloyati Guliston tumani

21-maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Urush mavzusidagi nasriy asarlarda insonlarning ma'naviy qiyofasi ko'rsatilishi, murakkab xarakterlar yaratilishi ham o'ziga xos mazmun kasb etdi. Ayniqsa, prozaik asarda yetakchi qahramonning turfa evrilishlarini, ruhiyatini, kechinmalari ifodasini dramatik va tragik vaziyatlarda yaqqolroq ifodalash yozuvchilardan katta mahorat talab etadigan jihatlardan ekanligi sir emas.

Urushda bevosita ishtirok etmagan ijodkor undagi voqelikni o'z tasavvuri doirasida, fantaziyasini ishga solibgina tasvirlay oladi. Shu ma'noda aynan front tasviriga bag'ishlab yozilgan nasriy asarlar istiqloq yillarida juda kam yaratildi. Lekin front orti hayoti tasviriga bag'ishlangan asarlar soni salmoqli darajada. Ularda urush tasviridan ko'ra uning insonlar taqdiriga qilgan fojeali oqibatlarini ko'rsatish kuchliroqdir. Ya'ni, urush tugagan bo'lsa-da, uning insonlar hayotida qoldirgan izlari, taqdiridagi qora chiziqi yoki tinch hayotiga solgan soyasi tavsifi, murakkab psixologik holatlar ifodasi orqali yozuvchilar mahorati tufayli amalga oshirilgan asarlar anchagina.

Bular jumlasiga Nurali Qobulning "Bug'doy pishig'iga yetmaganlar" nomli qissasini kiritish mumkin. "Bu asarda u o'tgan avlod vakillarining urushning jang maydonlaridan juda uzoqlardagi og'ir, boshqacharoq aytganda, "pardozlanmagan" oqibatlarini ko'rsatishga intilgan. Unda urush odamlarga cheksiz musibat, qurbonlar bilan birga yana boshqa chidash qiyin bo'lgan qator tashvishlar, azob-uqubatlar keltirishi haqida gap ketadi. Qissa qahramonlarining taqdiri misolida urushning jang maydonlaridan olis joylardagi dahshatli oqibatlaridan biri – ocharchilik balosi haqida kitobxonga tasavur berishga harakat qilinadi". Haqiqatan ham ushbu qissa Nurali Qobulning front orti hayoti aks ettirilgan qissalaridan biri bo'lib, undagi voqelik asosan, Sangzor vohasidagi ocharchilik yillaridagi hayotni qamraganligi bilan ajralib turadi. Qissa yosh qahramon o'n yashar bola Anvar tilidan hikoya qilingan bo'lib, yozuvchi uning rakursi doirasidagi foje voqelikni ko'rsatib berishga harakat qilgan. Qissadagi voqealar yuqorida ham tilga olinganidek, ocharchilikning insonlar hayotini qay tarzda izdan chiqarishini ko'rsatishga qaratilgan. Bu holat ifodasi uchun yozuvchi anchagina bugungi kun uchun dahshatli bo'lib ko'rinadigan hayotiy voqealarni ko'rsatishga urinadi. Xususan, bunga yozuvchining mehnatkash, halol va oilaparvar inson bo'lgan Haqberdi polvonning taqdirini ko'rsatishini misol qilish mumkin. Umrining aksar qismi dalada o'tgan bu insonning hukumat mas'ullariga aytgan to'g'ri so'zlari yoki haqiqatni so'zlagani uchun dahshatlarga duchor etilishi, uning militsioner tomonidan olib ketilishi, mehnat bataloniga jo'natib yuborilishi, uyda qolgan xotini va bolalarining ochlikdan chekkan azoblari, xotining halok bo'lishi, uyda qolgan besh norasidalar esa etimxonaga topshirib yuborilishi kabilar shular jumlasidan. "Yozuvchi mana shu yo'nalishdagi tasvirni ancha izchillik bilan davom ettiradi, kitobxonni urushning bu dahshatli, odamlar hayotini izdan chiqarib yuborgan hodisasining bundan ham dahshatliroq qirralari bilan tanishtira boradi. Urush, u keltirib chiqargan qahatchilik ba'zi g'alamis kimsalarning o'z foydalari, manfaatlari uchun o'ta murakkab sharoitni battar murakkablashtirib yuborganligi odamlarni karaxt, alamzada bir-biriga bemehr qilib qo'yadi". Adabiyotshunos olimning ushbu fikrlari qissadagi yana bir dahshatli epizod – Adburahmonning qishloq omboridan yarim pudcha bug'doyni o'g'irlaganligi uchun rais boshliq bir guruh uning odamlari tomonidan kaltaklab o'ldirilishi, uning xotini Biypar va to'rt bolasining chirqirab faryod

solishlariga hech kim e'tibor qilmaganligi, yuqoridagi fikrlarning isboti deyish mumkin. Lekin hamma ham loqayd, hamma ham toshbag'ir emasligini yozuvchi Erali tegirmonchi tilidan beradi: "Insofini it yeganlar! To'rt bolani ko'z oldimizda etim qilishdi-ya! Frontda o'layotganlarning yetimlari yetmasmidi sen noinsoflarga! Ko'zimiz o'lgan qo'yning ko'zidek bo'lib qarab turdik-a! Xayf-e!" Mana shu kabi qahramonlarning nutqi orqali yozuvchi asardagi o'zligini, ma'naviyatini hali yo'qotmagan kimsalar ham bor ekanligini, odamlar butunlay vahshiylashib ketmaganligini, kelajakka umid bilan yashayotganlar ham bor ekanligi ko'rsatadi.

"Bug'doy pishig'iga yetmaganlar" qissasi voqealari bugungi "omon-omon" zamonda yashayotgan yoshlar uchun ertakdek tuyulishi tabiiy. Chunki non anqoning urug'i bo'lgan, bug'doy yoki uning uni eng qimmatli ne'matlar hisoblangan o'sha davrda insonlarning farzandlari ochidan o'lmasligi uchun har ishga tayyor ekanligi, xususan, o'g'rilik qilganligi – yarim pudcha bug'doyni o'g'rilaganligi uchun boshqa insonlar tomonidan kaltaklanib o'ldirilishi, haqiqatdan yiroqdek ko'rinishi mumkin. Lekin bu holatlar ifodasi inson uchun eng og'ir damlarda insoniylikni yo'qotmaslik kerakligidan ogohlantirayotgandek tuyuladi.

Asar sarlavhasi ham kitobxonlarni o'ziga jalb eta oladi, unda insonlarning foje taqdiriga ishora yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu haqida boshqa tadqiqotlarda ham so'z yuritilgan, xususan: "Bug'doy pishig'iga yetmaganlar" sarlavhasidagi milliy ruh, mazmunida anglashilgan fojeiylik bilan to'qnashib mohiyatan kontrastlik hosil qilgan. Aynan ana shu kontrastlikning o'zayoq asarning birinchi jumlasidagi "sukunat" obrazini moddiylashtirgandek go'yo... Asarda aks etgan hayot manzaralari, muhit qiyofasi, insoniy taqdirlar, davr ziddiyatlari qissaning ilk jumlasidayoq yarq etib ko'zga tashlanadi". Darhaqiqat, adib asarda kompozitsion unsurlardan biri bo'lgan peyzaj – tabiat tasviridan ham unumli foydalanadi. Voqealar yuz beradigan makon va zamoni kitobxon ko'z o'ngida yaqqolroq namoyon qilish uchun unga mos va xos bo'lgan tasvirni mahorat bilan chiza bilgan: "Borliq oppoq va qo'rqinchli sukunat og'ushida. Hududsiz kengliklar, ko'z ilg'aydigan neki bor, hammasi oq, oppoq. Qisqa va sertashvish kunduzlar ham yurakka vahm soluvchi, g'oyat cheksiz tuyuladigan bu sukunatni buzolmas edi. Oyoqorning bebosh Toshoxur shamoliga ko'krak tutgan, bulutlarga sanchilib turgan cho'qqilarni ham qalin qor bosdi. Izg'irin muzlikka aylangan qoyalarni yalab-yulqab chiyillar, jarliklar tepasida qor quyuni o'ynardi". Mana shu zaylda asarning boshlanishi ham o'sha davr ruhiyatini, ham bo'lajak dahshatli voqealar oldidagi vahshatni, ham hikoyachi qahramon bo'lgan o'n yashar Anvarning qalbida urushning qo'rqinchlari tufayli kechayotgan talotumlarni ko'rsatib berishga harakat qilingan. Demak, ushbu peyzaj tasvir o'z vazifasini bajara olgan.

"Yozuvchi "Bug'doy pishig'iga yetmaganlar"da front orti hayoti manzaralariga murojaat qilar ekan, urush davrining shafqatsiz haqiqatlaridan biriga – ocharchilik va u tufayli insonlar a'moli va amalidagi evrilishlar, aynashlar, og'ishlar tug'dirgan fojialardan so'zlaydi. Urush yovuzlik va kulfatlar doyasi. Yozuvchi "Bug'doy pishig'iga yetmaganlar"da kichik bir O'smat qishlog'i odamlarining urush davri hayoti misolida ocharchilik balosining so'ngsiz iztiroblarini, g'am-u tashvishlarini katta bir insoniy dard bilan aks ettiradi". Ocharchilik tufayli insonlarning yovuzlashishi, o'z insoniy qiyofasini yo'qotishi, bir burda don yoki bir kaft un uchun odamgarchilik chegaralirini buzib, yovuzlashishi yoki chin insoniy xislatlarni yo'qotib, o'z vijdoniga qarshi qilmishlarni bajarishi ushbu asarda yorqin aks ettirilganligi qissa matni bilan tanishgan har bir kitobxonni larzaga soladi.

Hali bolalik davrida bo'lgan Anvar hayot qiyinchiliklarin ko'rib, tez voyaga yetadi, ya'ni onasining farzandlar tashvishida azoblanayotgani, chorasizlikdan iztirobdaligi, atrofidagilarning ayanhchli hayot tarzi uning tez ulg'ayishiga sabab bo'ladi. "Anvar

onasining g'amgin nigohidan ana shu o'n kundan keyingi tashvish va tahlikani uqardi. Uyda non yopilmas, ancha vaqtdan beri xonadon tandirga yuk bo'ladigan unni ko'rmagandi. Arpa un tandirga ilashmasdi ham. Har tong uyg'onganda kenja singlisi tushida ko'p non ko'rganini aytadi. – Non? Qay go'lda? Qiz bolaning tushi teskari keladi. Bug'doy pishig'iga yetmaguncha emin-erkin non yeyish qayda? – g'amgin javob qiladi Sanam. – Bir amallab tut pishig'iga yetganimizda edi...” Mana shunday hayot oddiy insonlarning kunlik tashvishi bo'lsa, bu tomonda ular frontga ham oziq-ovqat yetkazdirishlari kerak. Ularni ta'minlash uchun qishloq dalalarida yetishtirilgan hamma narsa “davlat”ga topshiriladi. Balki “davlat” bahonasida boylik orttirish g'amida bo'lgan shaharlik tatar vakil, Ahmad omborchi, Xudoybergan rais kabi imonsiz, insofsiz rahbarlar nafsini qondirishi uchun go'daklar ochdan o'lib ketayotganligi ham qissada ta'sirchan tarzda tasvirlangan.

Umuman, o'zbek adabiyotida ikkinchi jahon urushi davrida front orti hayotida yo'l qo'yilgan adolatsizliklar, shafqatsizliklar boshqa ijodkorlarning ham asarlarida ko'rsatib o'tilganligi ma'lum. Xususan, O.Yoqubovning “Er boshiga ish tushsa”, O'.Hoshimovning “Ikki eshik orasi”, “Dunyoning ishlari”, N.Eshonqulning “Urush odamlari” kabi asarlari shular jumlasidan. Xususan, “Ikki eshik orasi” romanidagi Umar zakunchi, “Dunyoning ishlari”dagi Dalavoy, “Urush odamlari”dagi Mirzaqul rais va “Bug'doy pishig'iga yetmaganlar” qissasidagi Xudoybergan rais obrazlari tasviri va tavsiflarida, xarakter-xususiyatlarida o'xshashliklar mavjudligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ulardagi umumiylik, hammasining ham bemehr, toshbag'ir, mansabparast, maishatparast va xudbinliklarida ko'rinadi. Yozuvchi Nurali Qobul ham o'z raisini xuddi shu xususiyatlarining mujassami aks ettirilgan tarzda yarata bilgan. Asarda bunday muvaffaqiyatli yaratilgan qahramonlar sirasiga qissadagi Sanam, Qo'ysin xola, Erali tegirmonchi, Usmonali, Zuhra xola, Ahmad omborchi kabilarni ham kiritish mumkin. Xususan, Qo'ysin xola obrazining murakkabligi shundaki, u o'zi xohlamagan holda atrofida qo'shni bolalarning rizqi bo'lgan o'rik daraxtini kesib tashlaydi. Chunki mana shu daraxtga ham soliq to'lashini talab qiladiganlar paydo bo'ladi. Bu balki yozuvchi tomonidan bo'rttirilgan tasvir bo'lishi mumkin, lekin vaziyatning keskinligi, voqealar rivojida tragizmni oshirib ko'rsatish uchun ham yozuvchi aynan mana shu epizoddan foydalana bilgan.

Adib bu qissadagi asosiy qahramonlardan bir bo'lgan Sanam va uning qizi Karomatning portretlarini chizish orqali shu davr kishilarining qiyofalarini ko'rsatishga erishgan. Xususan, “Ko'zlari ichiga tortilib, homilador o'roqchi juvonlardek ozib ketgan Karomat o'zini chalg'itish uchun uzzukun mayda-chuyda tashvishlar bilan ovora, ko'z yoshlarini ichiga yutardi”, - deya Anvar ko'zi bilan opasining och-nahor qiyofasi kuzatilsa, so'nggi burda nonni, bir yalam atalani bo'lsada bolalarim yesin, deya farzandlari uchun jon chekayotgan: “Onasining esa yuzlari so'lg'in tortib, kundan kun qoqsuyakka aylanib borardi. Daf'atan qaragan kishining ko'zi ayolning turtib chiqqan chakka suyaklariga va ikki chakkasidan oqarayotgan sochiga tushardi. Rangi o'ngib ketgan kamzuli egnida xalvirab turar, ayolning bor saxti-sumbati ikki elkasidan iborat edi,” - deya tasvirlash orqali ta'sirchanlikni oshirilishiga erishgan.

Nurali Qobulning “Bug'doy pishig'iga yetmaganlar” qissasi orqali ikkinchi jahon urushining insonlar, oddiy xalq vakillari boshiga solgan balo-yu ofatlari, dahshatli asoratlari aks ettirilgan. Birgina tog' qishlog'i odamlarining urush tufayli chekkan iztiroblari, g'am-alamlari, bir tomondan oila boquvchilari bo'lgan turmush o'rtog'i, otasi, akasi va farzandidan qoraxat olayotganlar, beva qolgan ayollar, yetim bo'lgan farzandlar, Anvar kabi tezda ulg'aygan go'daklar, ikkinchi tomondan ocharchilikdan omon qolish uchun kurashayotganlar, hattoki bir dona lavlagi uchun mushtlashib

oqibatsizlik qilgan yaqin o'ртоqlar, quturib o'lgan xo'kiz yoki harom o'lgan qo'yning go'shtini egan odamlar, bolalarining qornini to'yg'azish uchun mushuk so'yib bermoqchi bo'lgan bevalar, yersovunni andiz deb yeb, shishib o'lgan odamlarning achchiq qismati ta'sirli qilib tasvirlangan. Ya'ni ushbu qissa orqali yozuvchi urushning insonlar uchun faqat fojealar oqimini keltirishi, uning ta'siri urush bo'lmagan hududlarda ham o'z dahshatlarini namoyon etishi, uning foje oqibatlari urush tugagandan keyin ham davom etishi, urushda g'oliblik tushunchasi bo'lmasligi, u ham qaysidir ma'noda ulkan talofatlar va yo'qotishlar evaziga amalga oshirilishi uchun ham urush hamma zamonlarda va hamma makonlarda qoralanishi xususidagi xulosaga kitobxonni olib kelishi bilan ham ahamiyatli asarlardan biridir.

Adibning "Bug'doy pishig'iga yyetmaganlar" qissasida yozuvchi tanlagan mavzu insonlarning og'ir damlardagi ma'naviy qiyofasini ko'rsatib berishga qaratilgan. Lekin ba'zi o'rinlarda tasvirdagi izchillik yo'qolgan ayrim o'rinlar ham uchrab turadi, shuningdek, obrazlarning ham asosiy xarakterlarning biror jihati ko'rsatilishiga daxldor bo'lmagan, yozuvchi g'oyaviy niyati amalga oshiriluvida xizmat qilmaydiganlari ham mavjud. Bu haqida dabiyotshunos olim Umurzoq O'ljaboyev shunday deydi:

"Urush davri hayotiga doir faktlar boru, lekin ular hamma o'rinlarda ham kitobxonni larzaga soladigan haqiqiy insoniy dramalar darajasiga o'sib chiqmagandek taassurot qoladi. Fikrimizcha, yozuvchi ijodiy niyatining ijrosida parokandlik mavjuddek, asar orqali aytmoqchi bo'layotgan gaplarni, shu orqali diqqatini ham ma'lum nuqtalarga to'plashda e'tiborsizlik bordek ko'rinadi. Buni mo'jzagina bir qissadagi personajlar sonining ko'pligi ham ko'rsatib turadi. Unda 35 tacha personaj tilga olinadi. Ularning aksariyati asardagi voqealarning rivojida tuzuk-yuluq vazifani bajarmasdan, bir ko'ringanlari bo'yicha sahnadan tushib ketaverishadi". Personajlarning asar mazmunida ahamiyatsiz bo'lishi ularning ortiqcha ekanligini ko'rsatadi va bu holat asar saviyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Qissaning yetakchi qahramoni bo'lgan Anvarning ham keyinchalik ikkinchi daradaga tushirilishi va kitobxon nigohidan uzoqlashtirilganligi ham, uning va oila a'zolarining ocharchilik davridagi og'ir hayot tarzi va asar so'ngidagi echimda ular haqidagi ma'lumotlar berilmasligi ham asar haqidagi fikrlarni tarqoqlashtiradi. Shunday bo'lsa ham qissaning hamma zamonlar va makonlar uchun dolzarbligini yo'qotmaydigan urushning insonlar boshiga keltiradigan baloyu ofatlari tasviriga bag'ishlanganligi uning emotsional ta'sir doirasini yanada kengaytiradi.

Qissadagi dahshatli voqelardan va rais, omborchi kabi salbiy qahramonlar qilmishlaridan bir narsani anglash mumkin, ya'ni insonlarning beoqibat, mehsiz bo'ib ketishlariga davrning sharoitning ta'siri katta. Insonlar urush tufayli insoniylikdan ancha yiroqlashib qolganlar. Mana shular qissaning asosiy mazmunini tashkil etgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. –T., O'zbekiston, 2002. - 559 b.
2. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. T.: Muharrir, 2011.
3. O'ljaboyev U. Badiiy tasvirning haqqoniyligi. – Guliston, Ziyo, 2007, - 152 b.
4. O'ljaboyev U. Hikoyachilikda davr nafasii. – T., Turon zamin ziyo, 2016, - 256 b.
5. Sharafiddinov O. Iste'dod jilolari. – T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1976. - 229 b.

30-Sentabr

ANDIJON,2024

6. Solijonov Y. XXI asr nasri manzaralari (mavzu, muammo va yechim) // Sharq yulduzi. – Toshkent, 2011-yil. -№4. –B. 147-157.
7. Qobul N. Bo‘ri ovi. – T.: “Ijod-Press”, 2017.
8. file:///C:/Users/User/Desktop/bu-doy-pishi-iga-yetmaganlar-issasida-mu-it-va-inson-psihologiyasi.pdf
9. www.ziyouz.uz.
10. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/maqolalar/suvon-meli-elis-manro-zamonaviy-hikoya-ustasi>